

НАРОДНА КУЛЬТУРА САЯНІВ У ДОСЛІДЖЕННІ ІВАНА АБРАМОВА

Сергій П'ятаченко

УДК 39(235.223)+929

У статті розглянуто особливості етнокультури маловідомої етнографічної групи курських саянів, яким присвятив на початку ХХ ст. власну наукову розвідку відомий український краєзнавець та етнограф Іван Абрамов.

Ключові слова: етнографічні групи, курські саяни, Іван Абрамов.

The article examines the peculiarities of ethno-culture of a little-known ethnographical group Kursk Sayans which was researched by a famous Ukrainian regional ethnographer Ivan Abramov and made known due to publication of his research paper in the early XXth century.

Keywords: ethnographical groups, Kursk Sayans, Ivan Abramov.

Важливою особливістю європейської культури є її багатонаціональна різнобарвність, у творенні якої беруть участь не лише великі й малі народи та народності, але й невеликі, хоча від того не менш яскраві, етнографічні групи. На межі Полісся й Слобожанщини в близькому сусідстві з українцями здавна проживають кілька цікавих етнографічних груп: горюни (Сумщина), саяни (Курщина), полехи (Орловсько-Калузьке Полісся), цукани (Вороніжчина), яких традиційно зараховують до російської (великоруської) народності. Їх територіальна, культурна, історична наближеність до українців простежена вкрай мало. Науковому загалу про ці етнографічні групи стало відомо лише наприкінці ХІХ ст. Відтоді про них мовиться тільки в контексті російської етнографії, хоча їх глибше дослідження було б корисне також українському народознавству в типологічному й генетичному аспектах. До того ж певна традиція вже була закладена в ХІХ — на початку ХХ ст., коли українські вчені досліджували народну культуру цих груп. Саме в рамках цієї ініціативи в 1906 році вийшла розвідка Івана Абрамова «Про курських саянів».

Іван Спиридонович Абрамов [див.: 6; 8], уродженець містечка Вороніж Глухівського повіту Чернігівської губернії (нині — Шосткинський р-н Сумської обл.), увійшов у вітчизняну науку завдяки народознавчим публікаціям з рідної Глухівщини та сусідніх регіонів. Фольклорно-етнографічну групу

його спадщини складають такі праці: «Царь Максимилиан (Святочная кумедия)» (1904), «Черниговские малороссы. Быт и песни населения Глуховского уезда Черниговской губернии» (1905), «О колядках и щедривках в Черниговской губернии» (1906), «О курських саянах» (1906), «Деревенские очерки» (1907), «Старообрядцы на Ветке» (1907), «Пища покойникам у современных малороссов» (1907), «Как перестали убивать стариков в Малороссии» (1907), «Волынская сказка про жадного попа и бедного Кирика» (1908), «Что говорят забытые могилы» (1912) та ін.

Дослідження «О курських саянах» побачило світ 1906 року на сторінках журналу «Живая старина» [1], наступного року був видрукований окремий відбиток [2]. Це синтезуюча праця, яка узагальнює існуючі на той час відомості про саянів як етнографічну групу та пропонує ряд нових спостережень і міркувань. Саяни були відкриті для науковців наприкінці ХІХ ст. завдяки старанням М. Добротворського, Г. Бойкова, Є. Маркова, М. Халанського, які опублікували кілька присвячених саянам розвідок [3; 9; 10].

М. Добротворський у власній статті повідомляє, що, проводячи етнографічні спостереження в межах Курської губернії, він наштотхнувся на саянів випадково, оскільки вони були «зовсім не помічені нашими спостерігачами й дослідниками» [3, с. 198]. На думку дослідника, ці люди, яких він нараху-

вав 25–30 тисяч, складають окрему народність, а не продукт лише обласної особливості [3, с. 198]. Учений доходить висновку, що «саяни належать, безперечно, до слов'янського типу і були першопоселенцями посеїмського краю» [3, с. 201]. Г. Бойков зараховує їх до білоруської народності та зближує із горюнами з Путивльського повіту.

Інший погляд у приватному листі до М. Добротворського висловлює Є. Марков, який пише: «Певніш за все, саяни належать до групи фінського племені, можливо, вони були сюди приведені звідкись із берегів Волги» [цит. за: 2, с. 2]. Спростовує думки своїх колег професор М. Халанський, який вважає, що для фінської теорії походження саянів немає жодних підстав, а версія про особливу слов'янську народність (саяни) — явне перебільшення. На його думку, «саяни — лишень особливий різновид південно-великоруської говірки» [9, с. 98].

І. Абрамов наводить записані ним місцеві перекази, за якими саяни тут з'явилися в давні часи, були вислані царем за якісь провини, а називалися раніше «стояни», «тобто завжди правильно на своєму стоїмо, за правду стоїмо» [2, с. 16].

Учений проводить територіальну локалізацію саянів, відзначаючи, що вони проживають на Курщині переважно навколо давнього монастиря — Курської Корінної пустині Різдва Пресвятої Богородиці, заснованого в 1597 році. Це такі села, як Виногробль, Долге, Жерновець, Водяний Колодязь, Тазове, Буданівка. Також саяни мешкають у Щигровському повіті та сусідніх повітах Харківської губернії, але останні, як зазначає дослідник, уважаються «несправжніми» [2, с. 1].

Перш ніж запропонувати власні висновки щодо генези та специфіки етнокультури, І. Абрамов здійснює досить детальний аналіз етнографічних особливостей саянів, знайомство з якими спричинило бажання дослідити старожитній одяг. Саме одяг, його унікальність стали візитівкою саянів. «Краще від саянських костюмів у нас немає, — наводить

слова курян дослідник. — Саяни на всю губернію відомі своїми кичками, кокошниками, позатильними, сукнями, сороками та ін.» [2, с. 1]. З їх особливим одягом пов'язаний і сам етнонім «саяни». М. Добротворський наводить свідчення самих саянів та їхніх сусідів-селян про те, що їх назва походить «від слова “саян” — розфарбований і особливим образом пошитий сарафан, який носять саянки» [3, с. 198]. Проте сам учений виводить це слово від спотвореного «слов'яни». Цікаву думку висловив О. Потебня, який пов'язав цей етнонім із характерною для вимови саянів формою займенника — *сае* замість *сабе* (собі) [цит. за: 2, с. 4]. На користь цієї думки М. Халанський наводить приклади етнонімів сусідніх *ягунів* (від *яго* (його)) та *цуканів*, які «говорять *ка*, де всі говорять *кя* (балалайка-ка)» [9, с. 90].

М. Добротворський вважає, що не саяни отримали свою назву від одягу, а навпаки — «сарафан-саян отримав свою назву від особливої саянської народності» [3, с. 198]. І. Абрамов досить аргументовано спростовує цю гіпотезу, наводячи низку прикладів поширення цього одягу та відповідні назви серед великоруської народності (Смоленська, Тверська губернії) і на Чернігівщині. Схожі назви одягу є в болгар і сербів. Цікавим також є факт згадки про сарафан-саян у давньоруській білінні про одруження князя Володимира:

*Послал он, Владимир, Чурила
Пленковича
выдавать платье женское цветное,
и выдавали они тут саян хрущатой
камки* [4, с. 34].

В іншій пісні зі збірника Кирші Данилова також читаємо:

*На Гришке рубашка кисейная,
На Маринке саян хрущатой
камки* [4, с. 65].

Це підтверджує широку регіональну поширеність цього елемента народного одягу, що, на думку І. Абрамова, суперечить твердженням про унікальність саяна і його вплив

на назву етнографічної групи: «Чому ж, постає питання, мешканці інших місць, які носять саяни, не називаються “саянами”, а групи курських селян, що здавна належать місцевим монастирям, усім відомі під цим ім'ям? Річ у тім, що описана етнографічна група відрізняється від навколишнього населення не лише одягом, але й говіркою і всім старовинним устроєм життя, і вона не могла не отримати своєї особливої назви; назву ж було взято від того одягу (саян), що є обов'язковою належністю жінок, виготовляється ними з особливою ретельністю й відразу впадає в око сторонньому спостерігачеві» [2, с. 17].

І. Абрамов подає детальний опис цього унікального костюма саянок та його складових — *сарафана*, *паневи* (верхня жіноча спідниця), *підноски* (сорочка), *завіски* (фартух), *ходаків* (черевики), *зіпуна* (верхній одяг) та складного й вибагливого головного убору, що складається з таких частин: *сорока*, *кичка*, *позатилень*.

Не менш унікальною особливістю саянів є їх говірка, на яку звертали увагу всі дослідники. Першим детальний її опис здійснив М. Халанський [9; 10], який виокремив понад двадцять фонетичних та граматичних її особливостей, серед яких: епентетичні звуки на початку слів (*ютриня*, *вана* (вона)), кличні форми (*коню*, *пташко*), ненормативне вживання шиплячих (*улиса*, *авса* (вівця), *доззик*, *жавшигда*, *раштаюсь*, *жалезными*, *жа ним*) тощо. Ці та інші характерні риси і слова (*жанитьба*, *ядиная*, *сястра*, *нясуть*, *здаров*, *на санѣх*, *ѣсть*) указують на наближеність не лише до російської мови, але й до середньополіської говірки української мови.

Важливою складовою життя саянів є їх пісенний фольклор, у якому збереглися риси давньоруської культури. І. Абрамов наводить зразки пісенності саянів, де трапляються також стародавні пісні («*протяжн्या*») і частівки-новотвори (*бакулки*, *хахошки*). Молодь, зазначає вчений, полюбає стародавні пісні, а про *бакулки* і *хахошки* відгукується з певною зневагою: «Ці не пісні, а так собі — придумав, ляпнув і пішло!» [2, с. 9].

Серед зафіксованих у с. Ясенки Щигровського повіту пісень дослідник наводить кілька *протяжних* («Посвищи, посвищи, солов'юшко в саду», «Соловей кукушку уговаривал», «У нас на улице, у нас на широкой»), рекрутську («Последний нонешний денёчек»), жартівливу пісню, запозичену від «хохлушок, які мазали хати» («Крупяная каша, немытый котел»), балади («Ванька-ключник», «Ляти пташка-канарейка») та *скоморошу* «Уж ты Машечка, Маширочка моя».

І. Абрамов звертає увагу також на традиційні способи господарювання саянів, їх житло та антропологічні особливості (зріст, статура тощо). Цікавим є свідчення про те, що всі саяни — колишні монастирські селяни. М. Добротворський наводить такий факт: «Саяни були віддані монастирям задовго до початку масової імміграції сюди селянського населення (до XVI ст.)» [3, с. 201]. І. Абрамов зіставляє цей факт із горюнами, які були передані у власність Путивльському Мовчанському монастиреві на початку XV ст.

«Селяни, які прибули у володіння монастирів, були звичайними руськими селянами, місцевими курянами, які жили тут здавна, — стверджує вчений. — У той час, коли на долю навколишнього населення випадали тяжкі випробування, у той час, коли до них домішувалися нові поселенці, — монастирські селяни, названі пізніше “саянами”, жили відокремлено під захистом монастирів, зберігаючи риси давнього побуту» [2, с. 18]. Саме це слугувало причиною того, що «в побуті і звичаях монастирщини збереглося більше старовини, ніж у побуті барських селян» [2, с. 18].

Ці висновки покладено в основу сучасного розуміння походження та специфіки етнокультури саянів і близьких до них горюнів і полехів: «Першоосновою саянів є давні сіврянські групи населення» [7, с. 124]. Проте залишаються прихильники версії «прийшлої» природи саянів. Ця сама думка утвердилась і в українському народознавстві, яке розглядає їх появу як наслідок колонізаторської діяльності царського уряду Росії: «Росіяни подекуди збе-

регли особливості свого національного одягу. Це можна побачити у нащадків молукан, духоборів, горюнів, старовірів, котрі у свій час привезли на Україну розпашні сарафани з ліфом на лямках, широкі спідниці...» [5, с. 453].

Нез'ясованість багатьох питань навколо саянів як унікальної етногрупи, що живе в близькому сусідстві з нами, породжує потребу сучасного погляду на їх специфіку й походження з позицій незалежної вітчизняної

науки. Перспективним є також дослідження генези та розвитку саянів, які відбувалися в тісному взаємозв'язку з українським етносом. Певний напрям підказує нам Іван Абрамов, який завершує свою розвідку думкою: «Дуже цікаво було б вивчити архівні акти монастирів Курської України. Можливо, там є дані, що допоможуть з більшою вірогідністю вирішити цікаве для нас питання про курських саянів» [2, с. 18].

1. *Абрамов И.* О курских саянах // Живая старина. – 1906. – Вып. III. – С. 155–168.

2. *Абрамов И.* О курских саянах. – С.Пб., 1907. – 18 с.

3. *Добротворский Н.* Саяны // Вестник Европы. – 1888. – № 9. – С. 198–212.

4. Древние российские стихотворения, собранные Киршею Даниловым. – С.Пб., 1901. – 80 с.

5. Етнографія України : навч. посіб. / за ред. С. А. Макарчука. – Л. : Світ, 1994. – 520 с.

6. *П'ятаченко С. В.* Іван Абрамов // До народних джерел Сумщини. – Суми : МакДен, 2004. – С. 45–49.

7. Славянский мир / сост. Р. В. Андреева, В. В. Будаков, Л. Ф. Попова. – М. : Центр духовного возрождения Черноземного края, 2001. – 242 с.

8. *Терлецький В. В.* Дослідник з Воронежа. – Суми : Собор, 1997. – 64 с.

9. *Халанский М. Г.* Саяны. Образцы народного говора в с. Заломном Суджанского уезда Курской губернии // Русский филологический вестник. – 1889. – № 11. – С. 89–102.

10. *Халанский М. Г.* Саяны // Известия Академии наук. – 1904. – Т. 76. – С. 112–121.